

О. М. ДЕНИСЮК,
канд. пед. наук

Olena M. Denysuk,
Ph.D. in Pedagogics



ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В СІМ'І (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Повноцінний розвиток дитини можливий за сприятливих умов, які існують у сім'ї. Ці умови створюються насамперед батьками – першими, головними вихователями і вчителями в житті дитини.

У загальному розвитку дитини ранній вік (до трьох років) відіграє важливу роль. Саме в ранньому дитинстві закладаються основи здоров'я та інтелекту малюка. Унікальність цього етапу полягає також у стрімкості фізичного та психічного розвитку дитини, що потребує особливої уваги з боку і батьків, і лікарів, і педагогів.

Законом України “Про охорону дитинства” встановлено, що сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки, або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізич-

ний, духовний і моральний розвиток, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя і праці [2].

У Конвенції про права дитини, Декларації та Плані дій Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН “Світ, сприятливий для дітей” (травень 2002 р.) наголошується на тому, що саме сім'я перш за все відповідальна за захист, виховання та розвиток дітей. Виходячи з цього, Україна, серед інших заходів, взяла на себе зобов'язання зміцнювати систему догляду за дітьми в ранньому віці та їх навчання за допомогою організації послуг, розробки і підтримки програм, призначених для родин, законних опікунів, осіб, які піклуються про дітей [5].

Згідно з сучасними уявленнями, для виживання і розвитку дитини необхідними є батьківська любов, виникнення тісної взаємної прихильності між нею і людиною, що про неї піклується. Відсутність дорослого як об'єкта прихильності обмежує можливості соціалізації – відтворення дитиною соціально значимих еталонів поведінки. Потреба в співробітництві з дорослими як об'єктивно

необхідній умові засвоєння дитиною соціального досвіду є найважливішим надбанням раннього віку, що виступає в контексті з предметною діяльністю як основним фактором розвитку пізнавальної діяльності дітей і спілкування з однолітками. Ряд авторів (Е. Еріксон, Н. Авдеева, М. Лисіна) доводять, що саме в цьому віці починає формуватися самосвідомість і розвивається первинна здатність до емпатії, співпереживання. Дитина вбирає в себе способи емоційного реагування дорослих по відношенню до подій, які відбуваються в світі. Саме батьківський дім та батьківська турбота є найбільш придатним навколишнім середовищем, яке сприяє оптимальному дитячому розвитку в цьому віці.

Створення безпечного, стабільного та розвиваючого середовища є однією з основних умов повноцінного розвитку дітей раннього віку. Недостатній захист та недбалий догляд за дитиною може призвести до травмування і навіть загибелі дитини. За даними експертів, випадки відсутності належного догляду за дітьми раннього віку частіше зустрічаються в сім'ях, які знаходяться в складних життєвих ситуаціях: малозабезпечених, неповних та багатодітних, а також в тих, де батьки страждають на алкоголізм чи наркоманію. Тому соціальна політика має бути зорієнтованою на надання підтримки сім'ям щодо догляду та розвитку дітей раннього віку, здійснення соціального супроводу сімей, які знаходяться в складних життєвих ситуаціях.

До родини як основного інституту соціалізації на даному етапі розвитку дитини пред'являються високі вимоги. Батьки є не лише моделями поведінки для своїх дітей, й виступають у ролі активних суб'єктів соціалізації, здійснюючи цілеспрямований виховний вплив.

Сьогодні спостерігаємо падіння народжуваності (незважаючи на впер-

ше зафіксоване у 2002 році зростання кількості народжених), збільшення самотніх, неповнолітніх матерів, зростання розлучень, низький рівень знань з питань планування сім'ї, репродуктивного здоров'я тощо. Однією з причин цього є недостатній рівень підготовки батьків, родини до народження дитини, не усвідомлення значущості раннього дитинства у формуванні особистості.

Проблеми педагогічної просвіти батьків, форми організації допомоги батькам у навчанні і вихованні дітей, що здійснюються навчальними закладами (школи, коледжі, освітні центри тощо) вивчалися зарубіжними вченими А. Адлер, Е. Берн, Г. Гордон, Х. Жино, Дж. Лешлі, та ін. Теоретико-методологічні аспекти дослідження сім'ї, батьківства та проблеми виховання висвітлені в публікаціях таких зарубіжних педагогів та соціологів, як: С. Гудман, П. Ласлет, Д. Морган, Дж. Келлі [3].

За останні роки вітчизняними дослідниками і практиками вивчалися соціально-педагогічні умови усвідомленого батьківства (О. Безпалько, І. Зверева, О. Кононко, Г. Лактіонова, Л. Міщик, та ін.), розглядалися можливості педагогізації батьків, піднімалися питання співпраці з батьками, підготовки майбутніх фахівців до роботи з ними (Т. Алексеєнко, В. Котирло, С. Ладивір, М. Машовець). Проаналізувавши вітчизняний досвід роботи з батьками, які виховують дітей дошкільного віку, ми дійшли висновку, що найбільш розробленими є питання налагодження взаємодії батьків з дошкільним навчальним закладом (ДНЗ). Однак останнім часом все більше дослідників констатують формальний, односторонній характер взаємодії ДНЗ з сім'єю, відсутність змістовного та дієвого спілкування між ними. Для забезпечення гуманізації виховного процесу в дошкільному закладі і сім'ї, підвищення рівня загальної та педа-

гогічної культури батьків і педагогів пріоритетним має стати партнерський характер взаємодії. Об'єднання виховних зусиль батьків та педагогів, залучення членів сім'ї до активної навчально-виховної діяльності в дошкільних навчальних закладах сприятиме збагаченню новими освітніми та виховними технологіями, дає можливість батькам природно спостерігати за власною дитиною в умовах дитячого колективу, оцінювати рівень її розвитку тощо.

Стало очевидним, що необхідні нові форми співробітництва сім'ї з педагогами, медичними працівниками, особливо для батьків, діти яких не відвідують дошкільний заклад; розробка тренінгових програм, призначених для майбутніх батьків та батьків, які виховують дітей раннього віку тощо.

З метою виявлення знань та практичних дій батьків стосовно догляду та розвитку дітей раннього віку, їх ставлення до різних форм організації виховання дітей Державним інститутом проблем сім'ї та молоді за сприяння Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні у 2003 р. було проведено опитування "Оцінка рівня знань, ставлення та практики батьків та фахівців стосовно догляду та розвитку дітей раннього віку", яке проводилось у п'яти областях України – Львівській, Хмельницькій, Київській, Харківській та Автономній Республіці Крим. У кожній області опитано близько 150 осіб, усього опитано 756 респондентів. 80% опитаних – матері, 20% – батьки. Опитували батьків дітей без вроджених вад розвитку, які мають принаймні одну дитину у віці до трьох років. В кожному регіоні для опитування відбирались батьки за ознаками віку та статі молодшої дитини у пропорційному співвідношенні [4].

За результатами дослідження 76% опитаних батьків зазначали необхідність отримання додаткової

інформації на сторінках фахових видань, з допомогою телепередач, консультацій. Простежується залежність рівня знань батьків від їх місця проживання (місто, село). Так, жителі сільської місцевості вдвічі більше незадоволені рівнем власних знань з питань розвитку і виховання дітей у порівнянні з жителями міст.

43% опитаних повідомили про труднощі, які виникли в родині після народження дитини. Серед них найбільше називають матеріальні труднощі (75%), постійну тривогу щодо правильного розвитку дитини (26%) тощо. Батьки припускаються помилки у вихованні та догляді за дітьми коли не враховують психологічні показники розвитку дитини, оскільки не знають на належному рівні, які поведінкові та мовленнєві ознаки є нормальними для дітей певного віку, а які сигналізують про серйозні захворювання.

Серед питань, що цікавлять усіх батьків, які виховують дітей раннього віку на перший план вийшли: надання першої медичної допомоги дитині (46%), ранній інтелектуальний розвиток дитини (44%), захворювання дітей раннього віку – профілактика та лікування (41%), навчання та виховання здорової дитини (41%) тощо.

Численні дослідження доводять, що здоров'я людини і її хвороби залежать від рівня підготовленості майбутніх батьків до народження дитини, перинатального періоду життя і моменту народження (С. Гроф). Натомість результати опитування батьків показали, що 35% сімей не планували народження дитини на певний період. Основними причинами відсутності планування народження дитини було: наявність в сім'ї вже двох і більше дітей; перебування батьків у незареєстрованому шлюбі; матеріальна незахищеність.

Загалом 72% опитаних батьків хотіли до народження дитини.

Однак усвідомлення необхідності підготовки та реальні дії відрізняються. Так, наприклад, половина респондентів говорила, що треба відмовитись від алкоголю аби народити здорову дитину, проте тільки 14% матерів та 12% батьків відмовилися від нього до зачаття дитини, 25% це зробили під час вагітності; третина говорила про необхідність відмови від куріння, але тільки 16% перестали курити до вагітності, а 18% – під час вагітності. Треба відзначити, що приготування під час вагітності практикується набагато частіше, ніж перед зачаттям.

Опитування батьків дозволило виявити їх ставлення до ролі матері й батька стосовно догляду та виховання дітей раннього віку. Більшість опитаних висловлює згоду з тим, що участь батька в розвитку дитини підвищує активність малюка в пізнанні довкілля та позитивно впливає на розумові здібності, уміння спілкуватись. Це пов'язано, насамперед, із загальною демократизацією життя суспільства, зміною економічного статусу жінки і чоловіка, зміною пріоритетів, впливом зарубіжних практик, теорій і знань, що стали інформаційно доступними в умовах демократизації суспільства. Необхідно відмітити, що батьки (чоловіки) частіше висловлювали цілковиту згоду з цим твердженням (85%), ніж матері (70%), які висловлюються дещо стриманіше і рідше, ніж чоловіки, давали відповідь “цілком згодні”.

За даними Міністерства охорони здоров'я України, на сьогодні стан здоров'я дітей залишається незадовільним з тенденцією до подальшого зростання захворюваності. Слід зазначити, що діти першого року життя мають найвищий рівень захворюваності, що пов'язано з більшою вразливістю дітей раннього віку [6].

За даними опитування, усвідомлюють необхідність регулярного спостереження дітей в медичних установах

лише 28% батьків. У зв'язку із цим порушується єдність підходів у догляді за дитиною з боку батьків та медичного персоналу. Таке становище пояснюється низкою причин: низьким рівнем культури здоров'я дорослого населення; неусвідомленням чинників формування та зміцнення здоров'я; певною недовірою до медичних працівників; відсутністю знань з профілактики захворювань, важливості практичних дій спрямованих на збереження та зміцнення здоров'я дітей та їх повноцінного фізичного розвитку.

Аналіз реального стану виховання дітей раннього віку свідчить, що значна частина батьків обирає методи авторитарного впливу на дитину. Процес виховання відбувається спонтанно, залежить від особистісних переконань батьків та їх власного досвіду. Значним є показник тих батьків, котрі не виправдано емоційно реагують на відмову дитини виконати пред'явлену вимогу: 13% нервуються, підвищують голос, 10% – застосовують фізичне покарання; 7% – погрожують фізичним покаранням; 8% – розповідають про міфічних істот, які карають дітей. Натомість дослідники (Алексєєнко Т. Ф. та ін.) доводять, що виховання дітей з позицій добра сприяє формуванню в майбутньому людей, здатних виробляти власний механізм самоконтролю, сприймати мораль як частку свого “Я”.

Зважаючи на скорочення мережі дошкільних навчальних закладів; неспроможність значної частки батьків оплачувати перебування дитини в дошкільному навчальному закладі; недостатнє їх фінансування, низькі показники охоплення дошкільною освітою дітей із сільської місцевості необхідно спрямовувати зусилля на розробку системи медико-соціальної та психолого-педагогічної підтримки сім'ї на різних етапах її життєдіяльності, яка відповідає б потребам сім'ї та вимогам сучасності.

В Україні існують різні типи закладів для виховання і розвитку дітей раннього віку (ясла, ясла-садок, ясла-садок компенсуючого типу, ясла-садок комбінованого типу, центри розвитку дитини тощо). 14% опитаних батьків, які виховують дітей раннього віку, користуються послугами дошкільних навчальних закладів. Однак більшість батьків потребує додаткових послуг щодо догляду та розвитку дітей раннього віку: центри матері й дитини при дошкільних закладах із систематичною консультацією батьків фахівцями, ясла-садки комбінованого типу, до складу яких можуть входити групи загального розвитку, санаторні, сімейні, прогулянкові, короткотривалого перебування тощо. Ефективним заходом має стати налагодження діяльності інституту домашніх вихователів, консультантів з питань розвитку та виховання дітей раннього віку, розширення мережі та підвищення дієвості кабінетів здорової дитини при дитячих поліклініках, створення на їх базі відділень профілактики захворювань, розповсюдження інформації серед населення щодо їх роботи.

Аналіз ситуації в Україні щодо інтегрованого підходу до розвитку дітей раннього віку, проведений Державним інститутом проблем сім'ї та молоді у 2003 р., результати опитування батьків та фахівців із догляду за дітьми виявили недостатній рівень знань та практичних дій батьків щодо догляду та розвитку дітей раннього віку, потребу сімей в отриманні кваліфікованої допомоги, створенні сучасних центрів та закладів, які б здійснювали догляд та виховання дітей до трьох років тощо.

Перспективи подальших пошуків у даному напрямі ми вбачаємо в розробці системи моніторингу забезпечення повноцінного розвитку дітей раннього віку та її апробації в декількох областях України з метою досягнення цілей і реалізації завдань, спрямованих на захист прав дітей в Україні. Подальшого вивчення потребують форми та методи педагогічної просвіти батьків, розробка програм, курсів, спрямованих на підтримку та навчання батьків, формування в них навичок усвідомленого батьківства, розуміння цінності раннього дитинства в становленні та розвитку особистості.

1. Детский сад и семья / Под ред. В. К. Котырло, С. А. Ладывир. – К., 1984.
2. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. – К., 2002. – 318 с.
3. *Машиовець М. А.* Підготовка студентів до співпраці з батьками дітей дошкільного віку. – К., 2000. – 128 с.
4. Ранне дитинство: стан, проблеми, перспективи розвитку / О. М. Денисюк, Г. В. Беленька, О. В. Богінч та ін. – К.: Держ. ін-т пробл. сім'ї та молоді, 2003. – 116 с.
5. Світ, сприятливий для дітей. (Підсумковий документ спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН в інтересах дітей). – К.: Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. – 71 с.
6. Стан здоров'я дітей та підлітків в Україні та надання їм медичної допомоги за 2002 рік: Стат.-аналіт. довід. – К., 2003. – 201 с.
7. Уход за детьми младшего возраста и их развитие. – ЮНЕСКО, Сектор образования, 1999. – 48 с.

Подано до редакції 23.01.2004

Abstract. FAMILY CARE OF YOUNG CHILDREN (BASED ON A SOCIOLOGICAL STUDY)

The article outlines the findings and outcomes of the Research Project 'The Assessment of Knowledge, Attitudes and Practices of Parents and Experts in Childcare' conducted by the State Institute for Family and Youth. It outlines a number of problems associated with care of infants and young children. The article argues for an adequate comprehensive system of medical, social, psychological and pedagogical support to families with young children.
